

pomaga širiti gonjo proti njemu. Glede na podobne obtožbe treh ljudi, ki so se (tudi slučajno?) podpisali s kraticami, se Milošević sprašuje, če ti ljudje sploh obstojajo. Že samo dejstvo, da pri polemiki uredništvo nekega časopisa ne objavi polnega naslova pisca, kaže na raven polemike.

Tudi izrazi, s katerimi so se obmetavali diskutanti, niso bili na akademski ravni. O Miloševiću so nasprotniki pisali kot o vodji nove desnice, epigonu in plagiatorju Pavelića, trockistu ... itd. Tudi Milošević jim ni ostal dolžan. Kačarja je imenoval »naučni radnik sa četrnaestodnevni naučnim stažem« (str. 27), »beznadežni i potpuni ignorant« (str. 29), skupaj z Nikolićem pa »dvojica notornih amatera« (str. 63), »neandertalski prethodnici« (str. 66) in podobno. Le o Muhiću pravi, da dela kot profesionallec, pa čeprav je »svoju predstavu o Lenjinu preuzeo ... po svoji prilici iz neke slikanice za komsomolce mlađeg uzrasta« (str. 87).

Razlika med Miloševićem in Kačarjem je drugje. Avtor knjige gradi svoje teze dosledno na argumentih ter strokovno analizira teoretično in praktično delo ideologov različnih družbenih sistemov, Kačar pa — po Miloševiću in Aćinovi — ne pozna drugega kot nekaj splošnih fraz in nekaj deset strani Lenina. Diskusija je iz Miloševićeve strani, kljub nekaterim nekorektnim izjavam, na visoki znanstveni ravni, a žal to ni dovolj. Za dobro polemiko morata biti vsaj dva, ki oba nastopata z močjo argumentov.

Aleš Gabrič

Matjaž Klemenčič: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*. Založba Obzorja Maribor 1987, 326 str.

Knjigo, ki jo predstavljam, je napisal mladi slovenski zgodovinar dr. Matjaž Klemenčič. Temo, ki je vsebina te knjige, je 1983. leta obranil kot doktorsko disertacijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Najprej moram reči, da je ta knjiga sad avtorjevega prizadevnega ukvarjanja z zgodovino naselitve in političnega življenja ameriških Slovencev (in deloma tudi drugih narodov) v Združenih državah Amerike. Avtorjevo zanimanje za ameriške Slovence je torej mnogo širše, kot pa je tema njegove knjige, saj je sodeloval na več znanstvenih posvetovanjih doma in v tujini s problematiko slovenskih izseljencev v ZDA. Njegov interes za širše in poglobljeno izredno empirično raziskovanje, se izraža tudi v širšem iskanju zgodovinskih in drugih virov, še zlasti tistih, ki so v raznih krajih Združenih držav Amerike, in v uporabi literature. To bo bralec zlahka ugotovil že kmalu, ko bo prebral avtorjev pregledni oris virov in literature v začetku knjige (str. 11—28).

Širše piščevo zanimanje za zgodovino ameriških Slovencev se izraža tudi v tem, da se niti v disertaciji niti v knjigi ni omejil na drugo svetovno vojno, kot bi lahko pričakovali glede na glavni naslov knjige Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji. To je sicer osrednji in najobsežnejši, vendar šele tretji del knjige. Od skupno treh delov knjige sta namreč prva dva posvečena problematiki Slovencev v ZDA pred drugo svetovno vojno.

V prvem delu (str. 29—72) je pisec v 4 poglavjih prikazal proces izseljevanja Slovencev v ZDA v obdobju do srede XIX. stoletja do druge svetovne vojne, številčnost, socialno sestavo in zemljepisno razporeditev slovenskih izseljencev v ZDA. Med njegovimi najpomembnejšimi ugotovitvami so, da je bila med priseljenci iz Avstrije najmanj polovica pripadnikov južnoslovenskih narodov in Ukrajincev. Od tistih, ki so se v ZDA priselili iz avstrijske polovice habsburške monarhije, je bilo več kot 14 % Slovencev in Hrvatov, in od tistih, ki so se odločili za pripadnost k slovenski ali hrvatski »rasi ali narodnosti« (takratni statistični pojem), je bila skoraj polovica (okrog 40 %) Slovencev. Prevladovali so moški (81,6 %), in to največ med 14. in 45. letom starosti, torej na višku delovnih zmožnosti. Po socialni sestavi je bilo največ (73,1 %) delavcev in kmečkih delavcev, kar je bilo zelo ugodno za razvoj delavskega gibanja. Vendar sta med njimi znali pisati in brati le dve tretjini (66,8 %). Nekatero spremembo v teh razmerjih je mogoče opaziti šele med prvo svetovno vojno, ko se je povečal odstotek žensk (na 37 %) in otrok (na 19,8 %) ter pismenih (na 86,4 %); še bolj se je to spremenilo po prvi svetovni vojni (delež žensk 54,9 % in mladine, do 14 let 19,9 %, pismenost 95,1 %), medtem ko pri poklicni sestavi ni bilo bistvenih sprememb. Po prvi svetovni vojni je prišlo do pojavnega vračanja v domovino, sicer v majhnem, vendar omembe vrednem številu. Pomembnejša pa je bila vsekakor sprememba že desetletja ustaljene poti izseljevanja: namesto v ZDA v nekatere gospodarsko razvite evropske države in v prekomorske, predvsem južnoameriške države.

Glede zemljepisne razporeditve pripadnikov jugoslovanskih narodov v ZDA je pisec ugotovil, da so se po priselitvi v večji ali manjši meri naseljevali po vseh ameriških zveznih državah, vendar so npr. skoraj tri četrtine priseljencev slovenske in hrvaške »rase ali narodnosti« navedle kot državo svoje prihodnje naselitve New York, Pennsylvanijo, Ohio in Illinois. Velika večina priseljencev je namreč našla delo v tovarnah velikih mest in v rudnikih, del pa tudi na kmečkih območjih, kjer so si kupili zemljo in postali farmerji. Pisec na straneh 66—69 navaja kraje z največjim številom slovenskih priseljencev.

V drugem delu (str. 73—128) pisec v treh poglavjih daje pregled organizacij in političnih gibanj ameriških Slovencev v zvezi s staro domovino v času od konca XIX. stoletja do druge svetovne vojne. Prikazuje tri načine organiziranja ameriških Slovencev po priselitvi, in to v bratovskih podpornih organizacijah, cerkvenih organizacijah in v edini politični organizaciji — slovenski sekciji Jugoslovanske socialistične zveze. Veliko število teh organizacij je poleg združevanja slovenskih priseljencev in skrbi za njihov gmotni položaj skrbelo tudi za ohranitev slovenskega bistva svojih članov. Pisec ugotavlja, da je glede odnosa do dogajanj v stari domovini med prvo svetovno vojno do vstopa ZDA v vojno imela večina priseljencev odkrito, manjši del pa tudi pozneje prikrito simpatijo do habsburške monarhije, dve organizaciji sta sodelovali z Jugoslovanskim odborom v Londonu, medtem ko je bilo Slovensko (pozneje Jugoslovansko) republičansko združenje, v katerem je imel pomembno vlogo socialist Etbin Kristan, za ustanovitev jugoslovanske zvezne republike. V boju za meje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev po prvi svetovni vojni so ameriški Slovenci pomagali s sprejemanjem raznih resolucij v zvezi s koroškim in primorskim vprašanjem ter s pošiljanjem peticij ameriškim vladnim

organom. Pisec navaja tudi podatke o zbiranju denarja za pomoč stari domovini in tudi oblike vezi s Slovenijo, posebno Louisa Adamiča, kar je bilo zelo pomembno za njegov odnos do narodnoosvobodilnega boja. Seveda je mogel pisec izluščiti ista vprašanja iz obdobja med dvema svetovnima vojnama, ki so pomembna za ugotavljanje vezi ameriških Slovencev do nekdanje domovine med drugo svetovno vojno in predvsem za njihovo opredelitev za moralno, politično in gmotno podporo narodnoosvobodilnemu gibanju. Celovita zgodovina ameriških Slovencev v 20. stoletju pa še vedno čaka na zgodovinarjevo pero.

Tretji del Klemenčičeve knjige (str. 141—281) z desetimi poglavji je osrednji in najpomembnejši, saj vsebuje v naslovu knjige označeno vprašanje, tj. odnos ameriških Slovencev do NOB v Jugoslaviji. V njem je obdelal zlasti tele zadeve: 1. ameriško politiko do jugoslovanske kraljevske vlade v izgnanstvu, četnikov in partizanov; 2. odnos ameriških Slovencev do druge svetovne vojne do zloma Kraljevine Jugoslavije; 3. gibanje ameriških Slovencev za gmotno in politično pomoč nekdanji domovini in njihove stike z jugoslovansko begunsko vlado v Londonu od pomladi 1941 do konca leta 1942; 4. delovanje Jugoslovanskega informacijskega centra v New Yorku in prizadevanja »svobodnih gibanj« v Ameriki za ureditev Evrope po drugi svetovni vojni; 5. ustanovitev Slovenskega ameriškega narodnega sveta (SANS) in Združenega odbora južnoslovanskih Američanov (ZOJSA); 6. notranjo organizacijo Slovenskega ameriškega narodnega sveta in organizirano financiranje njegove dejavnosti; 7. prizadevanja slovenskih Američanov za skupno akcijo vseh južnoslovanskih Američanov za pomoč stari domovini in delovanje SANS do njegove konvencije junija 1944; 8. zbiranje denarja med ameriški Slovenci za pomoč stari domovini; 9. politično akcijo Louisa Adamiča za vojaško in politično pomoč Titovim partizanom; 10. sodelovanje ameriških Slovencev v boju za nove meje Jugoslavije po drugi svetovni vojni.

V začetku tega dela knjige je dr. Klemenčič opredelil odnos ZDA do jugoslovanske begunske vlade, njenega eksponenta v domovini Draže Mihailovića in narodnoosvobodilnega gibanja pod vodstvom KPJ, pri čemer je uporabljal zlasti spomine jugoslovanskega poslanika (pozneje veleposlanika) v ZDA Konstantina Fotića in še neobjavljeno gradivo ameriških zgodovinarjev s posvetovanja na Plitvicah avgusta 1980. Ugotovil je, da so ZDA priznavale jugoslovansko begunsko vlado, vzdrževale z njo diplomatske stike, pobudo do Jugoslavije pa prepuščale zaveznici Veliki Britaniji. Sledile so sicer njeni politiki, vendar s počasnimi in omahljivimi koraki, pošiljale vojaške misije k partizanom in tudi k četnikom, k tem tudi takrat, ko jih je Velika Britanija od njih že umaknila (misija Roberta Mc Dovella od avgusta do novembra 1944). Odnosi ZDA do četnikov in partizanov so bili ves čas zelo napeti in podvrženi različnim virom informacij o tem, kdo se pravzaprav v Jugoslaviji bojuje proti okupatorjem in tudi ideološkim in razrednim nasprotjem.

Pisec nato nadaljuje s prikazom zbiranja pomoči okupirani in razkosani domovini, ki je teklo prek slovenske sekcije Jugoslovanskega pomočnega odbora (ust. 19. 4. 1941, predsednik Vincent Cainkar) in Pomožne akcije slovenskih župnij (predsednik Milan Slaje); zadnja je šla prek Vatikana do ljubljanske škofije. Nato pisec z uporabo širše zbranih virov prikazuje prihod

misije jugoslovanske begunske vlade v ZDA, v kateri sta bila tudi Slovenca Franc Snoj in dr. Boris Furlan, da bi spodbudila ameriške Jugoslovane za politično dejavnost, ki bi se ujemala z interesi vlade in zmanjšala napetost med ameriški Srbi in Hrvati. Prek te misije so ameriški Slovenci sodelovali z begunsko vlado, čeprav so vedno bolj ugotavljali, da ta vlada nima niti sposobnosti niti namena delovati v korist slovenskega naroda. Pod vplivom delovanja članov te misije sta se začela tudi politično združevanje slovenskih izseljenskih organizacij in razprava o bodoči Sloveniji, za katero so menili, da mora biti *združena* in vključena v jugoslovansko, balkansko ali srednjeevropsko federacijo. Ameriški Slovenci so pozdravljali odporiško gibanje v stari domovini, pri čemer so govorili o četniškem gibanju Draže Mihailovića, vendar so se včasih tudi v njihovem časopisju že v letu 1941 pojavljali članki o napadu komunistov na okupatorje. Resnica o dogajanjih v stari domovini se je do njih prebijala le počasi, deloma po zaupnih ljudeh iz Jugoslovanskega informacijskega centra, ki ga je marca 1942 ustanovila omenjena vladna komisija, in deloma prek komunističnega tiska v ZDA.

Zaradi vstopa ZDA v vojno decembra 1941 so ameriški Slovenci sklep iz srede novembra 1941 o sklicanju slovenskega narodnega kongresa odložili in ga po novem sklepu iz konca julija 1942 pripravili do 5. decembra 1942. Temu, za gotovo najpomembnejšemu, dogodku je dr. Klemenčič upravičeno posvetil posebno pozornost in zato tudi posebno poglavje. Na kongresu v Clevelandu so se ameriški Slovenci (528 delegatov) po treh referatih (Adamič, Kristan, Cainkar) komaj teden dni po prvem zasedanju AVNOJ opredelili za Zedinjeno Slovenijo v »demokratski, federativni državi, z moderniziranim čim enotnejšim gospodarstvom in socialnimi uredbami, ki garantirajo varnost vsega ljudstva pred pomanjkanjem in škodo«, ter ustanovili Slovenski ameriški narodni svet (častni predsednik Adamič, podpredsednik Kristan). Po tem kongresu je Adamič začel pisati članke v velikih ameriških časnikih v prid narodnoosvobodilnemu gibanju. Kmalu (10. 2. 1943) se je Ameriška bratska zveza kot prva slovenska organizacija izjavila za partizane in proti državljanski vojni v Sloveniji.

Dr. Klemenčič nato prikaže organizacijsko sestavo, način delovanja in gnotne zmognosti SANS ter opozarja na potrebo razčlenitve razmer in političnega razvoja v posameznih slovenskih naselbinah v ZDA, kar še čaka raziskovalce. Sklepa, da *so se ameriški Slovenci večinoma odločili za podporo narodnoosvobodilnemu boju jugoslovanskih narodov*, čeprav je večina slovenske katoliške duhovščine z zelo majhno izjemo podprla dejavnost tistih sil, ki so v ZDA delovale proti NOB. Ugodno je bilo, da tam vpliv duhovščine na laično življenje ljudi ni bil tako velik kot na nekaterih območjih Slovenije.

Morda po Adamičevi in Kristanovi zaslugi so se slovenske organizacije v ZDA prve združile v SANS, kajti organizacije drugih narodov (najprej Hrvatov, nato Srbov in končno Makedoncev) so takšne organe dobile pozneje. Naj bralca opozorim, da je prispevek drugih jugoslovanskih izseljencev, predvsem hrvaških, v NOB prikazal dr. Ivan Čizmić iz Zagreba v svoji monografiji iz leta 1978, vendar kot pravi dr. Klemenčič v uvodu svoje knjige, ne po vseh dostopnih virih. Ravno na Adamičevo pobudo so predstavniki jugoslovanskih izseljencev 19. junija 1943 v Pittsburghu ustanovili koordinacijsko telo — Združeni

odbor južnoslovanskih Američanov (ZOJSA), čigar predsednik je postal Adamič (od 1944 Zlatko Baloković), ki je tisti čas začel pisati knjigo o svoji rojstni deželi *My Native Land*; ta knjiga po Klemenčičevem mnenju pomeni prvi poskus osvetlitve zgodovinskega pomena NOB v domovini. Ustanovitev obeh organov (SANS in ZOJSA) je tudi pomenila vrhunec enotnosti ameriških Slovencev v obravnavi usode njihove nekdanje domovine. Začelo se je namreč politično razlikovanje, v katerem so desno opredeljeni ljudje (predvsem klerikalci in tudi del socialistov), ki jim ni prijalo komunistično vodstvo NOB, začeli zapuščati SANS in napadati njegovo demokratično opredelitev in tudi Adamičevo novo knjigo. Dr. Klemenčič je to pokazal na dveh primerih, na »Prosvetinem« uredniku, desnem socialistu Ivanu Moleku in Pomožni akciji slovenskih župnij. Sklepa, da je bilo težje ohranjovati enotnost v gibanju ameriških Slovencev, bolj ko sta se kazala kolaboracionistični značaj ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana in politična vloga večine slovenske duhovščine v Ljubljanski pokrajini. Torej je bil za večino slovenske duhovščine v ZDA protikomunizem močnejši kakor pa protifašistični in osvobodilni značaj boja večine slovenskega naroda v domovini. Poleg izstopov iz SANS in ZOJSA in polemike v časopisju so se rezultati političnega razlikovanja pokazali tudi v manjši udeležbi (191 oseb) na prvi konvenciji SANS v Cleve-landu 2. in 3. septembra 1944; vendar je SANS zlasti po zaslugi Adamiča in Kristana ter njunih zvestih sodelavcev ostal trdno na dotedanji poti.

V naslednjih dveh poglavjih dr. Klemenčič prikazuje zbiranje gmotne pomoči ameriških Slovencev za nekdanjo domovino in posebej Adamičevo akcijo za vojaško in politično pomoč Titovim partizanom in novi Jugoslaviji v letih 1944—1945. Tudi pri tem pride do sklepa, da je zbiranje sredstev do neke mere izgubilo polet, ko je v ZDA prodirala resnica o NOB in rušila Mihailovičev mit, kar pripisuje splošni protikomunistični naravnosti v ZDA. Kot ti dve poglavji, je pisec tudi posleduje o prizadevanjih ameriških Slovencev za pravične meje Združene Slovenije časovno razširil v povojno dobo.

Na koncu svoje knjige je dr. Klemenčič napisal kratek sklep (str. 283—285) in nekoliko daljši povzetek v angleščini (str. 286—306), da bi se lahko tudi ljudje v tujini seznanili z vsebino knjige. Dodal je kazali osebnih (str. 307—317) in krajevnih imen (str. 318—326) ter kazalo vsebine (str. 327—329). Obžalujemo lahko, da knjiga ni ilustrirana, bralec bi zlasti želel videti portrete ljudi, ki so večkrat omenjeni v knjigi. Če je Adamičeva podoba kar precej znana, je Kristanova, čigar 120-letnica rojstva je bila 1987, znana že manj; podobe drugih pa lahko vidimo le v nekaterih spominskih delih.

Klemenčičeva knjiga o ameriških Slovencih in NOB v Jugoslaviji je prvo znanstveno delo o odnosu slovenskih izseljencev do domovine v drugi svetovni vojni. To je nadvse tehten prispevek k zgodovini slovenskega izseljenstva in tudi k zgodovini osvobodilnega boja slovenskega naroda; zgodovina tega boja je z njo pridobila novo razsežnost. Nadaljnje odpiranje ameriških arhivov (v zadnjem času npr. arhivskega fonda Office of Strategic Service) bo lahko poglobilo ali razširilo znanje o kakšni zadevi, ne bo pa moglo spremeniti osnovne podobe, kakršno nam je naslikal dr. Matjaž Klemenčič.

Tone Ferenc